

Hans Gordon:

Möte med friheten

”Människan föds utan den utrustning för anpassat handlande som djuren äger; hon är längre tid än något annat djur hänvisad till föräldrarna, och reaktionerna på omgivningen är trögare och mindre effektiv än automatiskt bestämda instinkthandlingar: hon måste utstå alla de faror och den ängslan som denna brist på utrustning med instinkter innebär. Men själva denna hjälplöshet blir utgångspunkten för människans utveckling: människans biologiska svaghet är förutsättningen för mänsklig kultur.”

Ur *Flykten från friheten* av **Erich Fromm**

VISSERLIGEN FANNS DET redan under det antika Grekland forskare som menade att vår planet kunde vara klotformad, men före Columbus tid utgick ändå de flesta sjöfararna att jorden var platt. Att segla ut alltför långt från kusten kunde vara farligt. Man kunde ju närma sig den kant från vilken risken var stor att man kunde falla av och ner och att man därmed skulle vara borta för evigt. Man brukar säga att människan styrdes av ett grundantagande (den platta planeten). Århundraden av kunskapsberikande vetenskap har demolerat åtskilliga liknande grundantaganden – och upprättat nya. Vi stys alltså fortfarande av serier av sådana; vad skulle vi annars göra?

En synnerligen inflytelserik brittisk psykoanalytiker vid namn Wilfred Bion (1897–1979) blev främst genom sin bok *Experiences in Groups* känd i stora delar av världen, så även i Sverige, där hans bok fick den inte helt lyckade titeln *Gruppterapi*. Via studier av hur människor betedde sig i de mindre grupper de ingick utvecklade han en teori om människans tre olika grundantaganden när vi tillbringar vår tid tillsammans med andra. Det första grundantagandet är i korthet följande: Oavsett vad gruppen har för syften, till exempel att åstadkomma vissa arbetsuppgifter, kommer det primära målet att vara att skapa trygghet för individen. Denna trygghet kommer främst att försöka uppnås genom att gruppen utser en ledare som förses med illusoriska, närmast magiska krafter. Ledaren blir den allsmäktigt allvetande. Övriga medlemmar sluter upp bakom sin ledare och agerar som om de inte vet tillräckligt mycket och som om de därmed är otillräckliga och relativt svaga. Bion benämner detta som att gruppen agerar genom ett grundantagande som rubriceras som beroende.

Efter hand kommer illusionen om ledaren att krossas och gruppen börjar då söka någon ny person att sätta på piedestalen. Det brukar alltid finnas de som gärna kandiderar för denna i längden hopplösa position.

Ett vanligt uppdykande problem inom beroendegruppen är konflikter som styrs av avund. Allt ska vara rättvist fördelat. Inget ”barn” ska få mer än något annat. Det ska Ledaren med stort L se till. Allt ska vara ombonat och rimligt tryggt, och på motsvarande sätt som att man förr tänkte sig att jorden var platt, kan känslan sprida sig att utanför vårt varma, lilla bo är världen utanför rätt kall och ovänlig. Inne hos oss ska det vara gott att leva. Den som öppet börjar ifrågasätta denna form av inre liv kan börja betraktas som kättare och utsättas för förtal.

Bions andra grundantagande om hur människan agerar som gruppmedlem uttrycks som en pendelrörelse mellan kamp och flykt. Den underliggande kraften och önskan är att gruppen måste bevara sin existens oavsett vad den har för sig. Gruppens liv måste försvaras även om den i praktiken inte alls behöver vara utsatt för något hot. Medlemmarna klamrar sig fast vid någon form av kärna, till exempel en urkund, kanske en biblisk berättelse eller någon av ledaren upprättad värdegrund, som givetvis betraktas som betydligt förmer än alla andras motsvarande värdegrunder. I denna fas av gruppens liv börjar den alltför svaga medlemmen, som tidigare, i beroendefasen, utgjorde ett viktigt incitament för ihophållandet, betraktas som en belastning. Man börjar nu snekla på sjukdomar och andra avvikelser som risker man helst vill bli av med.

Kamp – och flyktgruppen avlägsnar sig snabbt från intellektuella analyser. Här gäller svart och vitt och ledaren förväntas agera därefter. Inom sportvärlden dräller det av den här typen av gruppbetenden, särskilt på läktarna där fanklubbar samlas för att skrika det egna laget till stordåd. Stora muskler och enkla tankar hänger ofta ihop.

Det tredje grundantagandet benämns av Bion som parbildningsgruppen. Nu har medlemmarna kommit på att det säkraste sättet för gruppen är att satsa på Frälsaren, den som ännu inte finns, men som kan komma under förutsättning av att man sköter sina kort väl. Nu undantrycks den formella ledaren till förmån för det par (det är nästan alltid ett par) i gruppen som tillsammans tycks kunna förebåda kommande, än mer goda tider. Detta par kan vara man och kvinna, men det går ofta bra även med ett par av samma kön. Nu gäller hoppet om framtiden. Nuet är alltför grått eller farofyllt. Det kommer att bli bättre när väl den ännu ofödde har kommit på plats. Den här fasen bygger på att Messias, som ska kunna lösa allt, faktiskt inte existerar annat än just som en önskedröm. Om någon skulle drista sig till att själv utropa sig till Frälsaren kommer hans tillvaro att bli lika kortvarig som den blev för Jesus. Då finns det nämligen inte kvar tillräckligt mycket att hoppas på. Gruppen kommer inte att visa någon nåd med en reell sådan person. Här gäller fantasins behagliga optimism och gruppen kan under den här fasen bli drömsk och odisciplinerad och därmed relativt gränslös i sina ageranden.

Ingen av dessa gruppfasen varar i tiden särskilt länge om de inte styrs på ett mer genomgripande sätt av etablerade institutioner, till exempel sjukvården (beroende), krigsmakten (kamp/flykt) och kyrkan (det drömska hoppet). Faserna böljar annars i vågor, upp och ner, fram och tillbaka. Det kan låta som om Bions studier av grupper leder till den smärtsamma slutsats som den schweiziske psykiatern C G Jung (1875–1961) redan tidigare hävdade, nämligen att "När hundra kloka huvuden slås ihop i en grupp blir resultatet en enda stor dumbom". Men det är faktiskt inte riktigt korrekt. Samtliga gruppens faser kan antingen leda in i regressiva återvändsgränder eller till en ökande insikt och därmed mognad. Människan är utomordentligt kapabel att skaffa sig och bearbeta komplicerad information om den verklighet i vilken hon själv ingår som en del. Även om grupper tenderar att till och från utveckla gigantiska motstånd mot att släppa fram enskilda medlemmar till kunskapens träd tar sig människan ändå fram till dem. Det är då vi vidareutvecklas och mognar och kan bidra till att förändra världen till något bättre.

Bakom de grundantaganden om människan i grupp som Bion beskrev och som väckte så stor uppmärksamhet i så många länder finns en underliggande fruktan och ångest; detta oavsett hur avspänt trygga vi lyckas se ut på utsidan. Freud påpekade till exempel på sin tid att människan är utrustad med biologiskt givna drifter, vilka fordrar tillfredsställelse. För att uppnå denna söker vi oss kontinuerligt in i relationer med andra. Freud liknar det här vid en form av en psykologisk marknadsplats: våra relationer med andra är framdrivna av underliggande syften, vilka oftast är omedvetna. När vi inte dessa syften hotas vi av fysisk och psykisk undergång. Vi måste därför skapa våra sociala tillhörigheter.

Flera socialpsykologer, bland dessa den tyske filosofen, författaren och psykoanalytiskt kunnige Erich Fromm (1900–1980), pekade dock på att människan inte enbart är maskinellt bunden till sina drifter. Vi är produkter av vår historia, därmed av vår kultur och av den politik som genomsyrar våra samhällen. Oavsett samhälle, med dess specifika historiska rötter, har människan insett att hon måste samarbeta med andra för att kunna överleva. Som Fromm skriver: ”Till och med Robinson Crusoe hade sin Fredag; utan honom skulle han förmodligen inte bara ha blivit sinnessjuk utan också gått under.” Risken att hamna utanför den sociala sfären och att känna sig utstött och övergiven är det allvarligaste hotet för oss alla, inte bara för det hjälplösa lilla barnet utan även för den mer kompetenta vuxna.

Komplikationen i sammanhanget är att människan både genom sitt driftsliv (Freud) och genom sin kulturtillhörighet (Fromm med flera) vill fungera kreativt skapande. Det är först när vi gör det som vi urskiljer oss från ”tillhörighetsgröten”; vi avtecknar oss som individer och därigenom blir vi till i meningen att vi blir självmedvetna och upplevande oss själva som autentiska. Jag är jag och inte du, och definitivt inte vi. Men det här är inte någon enkel eller lätt process. Så fort vi strävar efter egen, unik identitet ställer vi oss naket sårbara mitt på torget. Vi kan till och med förvänta oss ett plötsligt straff från gruppen runt omkring. Så där står vi, unika och därmed ensamma, fria och därmed inte längre säkert förankrade, kanske tillräckligt stadiga men ändå, i grund och botten fulla av fruktan.

Vi bär således på två viktiga, oftast helt motstridiga grundantaganden: Friheten är positiv eftersom den medför möjligheten till det vi brukar kalla självförverkligande. Gemenskapen och grupp tillhörigheten är värdefull eftersom den ofta, om än inte alltid, står för tillhörighet och trygghet. Det är två riktningar som pekas ut av denna vår inre psykiska kompass. Så rör vi oss än hit och än dit. Processen är svår och ömtålig oavsett om den hanteras av den enskilda människan eller av de stora folkmassor som just nu rör sig allt mer frenetiskt in mot det som vi, främst i västvärlden, hyllar i termer av demokrati och öppenhet.